

Gulag

Slovo gulag, které u nás přivedlo do obecného povědomí především dílo Alexandra Solženicyna, je akronym – z ruského **G**lavnoje **U**pravlenije **LAG**erej (Hlavní správa táborů). Neoznačuje ovšem jenom velitelství (hlavní správu), ale prakticky vše, co je týká sovětských koncentráků, věznic, totalitní persekuce a otrocké práce.

Americká politoložka Anne Aplebaumová píše v knize Gulag-historie: „*Gulag se stal vyjádřením celého sovětského represivního systému, celého souboru procesů, kterým vězňové říkali ‚mlýnek na maso‘: zatčení, vyšetřování, transport v nevytopených dobytčích vagoncích, nucenou práci, rozpad rodin, roky ve vyhnanství, předčasnou a zbytečnou smrt.*“

Masový teror patřil k sovětskému systému od revoluce a počátky gulagu spadají do roku 1918 (za jeho předchůdce lze považovat oddíly nucených prací fungující na Sibiři za carského Ruska). V roce 1921 existovalo 84 táborů ve třiačtyřiceti provinciích, v letech 1937–1938 nastala další expanze, rozšiřování gulagu se nezastavilo ani během války a vrcholu dosáhlo v padesátých letech. Do rozpadu Sovětského svazu vzniklo nejméně 476 táborových komplexů, které sdružovaly tisíce menších lágrů. Vězňové – kriminální i političtí (tj. kdokoli, kdo se znelíbil státnímu aparátu) – pracovali skoro v každém myslitelném odvětví. V některých táborech pro ženy žily matky s dětmi do dvou let, fungovaly i tábory pro mladistvé od deseti do osmnácti let. Celkový počet internovaných nelze přesně určit: v roce 1938 dosahoval až 11,5 miliónu lidí, v roce 1941 už 13,5 miliónu, později, v roce 1985 4 milióny a v době československé „sametové revoluce“ asi 850 000 osob. Počet mrtvých jde podle odhadů rovněž do miliónů.

Převzato z knihy *Kruté století* (Drda, Adam; Kroupa, Mikuláš: *Kruté století. Kapitoly z rozhlasového pořadu Příběhy 20. století*, Praha 2008, s. 38)

Podkarpatská Rus

V noci ze 14. na 15. března 1939 vtrhli na Podkarpatskou Rus, samosprávnou zemi Československa, Maďaři. Předtím poslali do Prahy ultimátum, aby československé vojsko toto území do čtyřadvaceti hodin vyklidilo. Po 18. březnu už Maďaři území plně kontrolovali, nazývali je Podkarpatsko a přislíbili mu autonomii. Mnozí obyvatelé se rozhodli před okupační mocí uprchnout za hranice a tvořili pak největší skupinu československých občanů v gulagu. V září 1939 anektoval Sovětský svaz východní území Polska a sovětská hranice se tak přiblížila až k „maďarské“ Podkarpatské Rusi. Uprchlíkům se zdál přechod do SSSR snadný, ovšem v drtivé většině byli zatčeni, obviněni ze špionáže a odsouzeni – většinou na tři až pět let nucených prací v táborech gulagu. Jejich celkový počet je odhadován na 21 000, ovšem podle odborníků se dá přesné číslo jen velmi obtížně určit, podobně jako se dá jen odhadovat, kolik Rusinů sovětské zacházení přežilo. Podkarpatská Rus byla osvobozena roku 1944 a Československo ji bez odporu odevzdalo Sovětskému svazu. Tisíce československých občanů to pocítovaly jako zradu: byli jednoduše obětováni „vyšším politickým cílům“.

Převzato z knihy *Kruté století* (Drda, Adam; Kroupa, Mikuláš: *Kruté století. Kapitoly z rozhlasového pořadu Příběhy 20. století*, Praha 2008, s. 40)

Útěk z Podkarpatské Rusi

Jiřina Tvrdíková se narodila jako Severová 15. května 1923 na Podkarpatské Rusi ve městě Ťačevo. Studovala zdravotnickou školu v Užhorodě, roku 1939 byla vyhozena kvůli židovskému původu. Není snad divu, že snadno uvěřila sovětské propagandě: jakýsi agitátor jí nasliboval, že v Sovětském svazu bude moci studovat, ocitne se ve společnosti, kde jsou si všichni rovni a kde se rozprostírá ráj na zemi. K útěku do SSSR se rozhodlo šest spolužáků ze zdravotní školy, pět dívek a jeden mladý muž:

„Táta mi pořídil batoh, nakoupil nám jídlo, s sebou jsme si naivně vzali vysvědčení, abychom se měli čím prokázat. Pak nás táta odvedl ke svému známému, k hajnému, a ten nás doprovodil na polské hranice. Schovali jsme se v takové lesácké kůlně. Byla nám zima. Zrovna jsme jedli, když najednou někdo bouchá na dveře. Byli to polští vojáci a ptali se, co tam chceme. Říkám jim, že jdeme do Ruska. Prohlídli nám batohy a že nás doprovodí na hranice. K ruské hraniční budce jsme přišli ráno. Byla jsem klidná, nepochybovala jsem, že jdeme do školy. Když přišel strážný, prohlédl nás a řekl – čeští špioni. Rusky jsme moc neuměli, ale tohle nám bylo jasné. Prohledali nás, i chleba nám rozřezali, jestli v něm něco není schované, a pak nás naložili do antonu.“

Převzato z knihy *Kruté století* (Drda, Adam; Kroupa, Mikuláš: *Kruté století. Kapitoly z rozhlasového pořadu Příběhy 20. století*, Praha 2008, s. 43)

Transport

Jiřina Tvrdíková, která se vydala do Ruska, aby mohla studovat, dostala od NKVD za trest tři roky pracovního lágru na Sibiři. Na začátku transportu dostali vězňové do dobytčáku sud, kam dozorcí během zastávek dolévali vodu „z místních zdrojů“, nejčastěji prý z jezírek plných žabince: „K jídlu jsme dostávali takové malé rybičky – ťuly – naložené v soli. Jedli jsme je, ale neumíte si představit, jakou žízeň jsme měli.“

Vlak na delší dobu zastavil na slepé koleji v Arzamasu, kde desítky vězňů zemřely. Není zcela jasné, proč dozorcí nalili do kotle bezbarvou olejovitou kapalinu a začali ji zahřívat, ale „najednou se transportem rozlehl strašlivý nářek. Oni totiž našli chlorpikrin – a začali ho u sebe ve vagónu vařit v kotli na kamínkách. (Na vysvětlenou: chlorpikrin je pesticid, chemická látka, vydávající pronikavý zápach, který připomíná myšinu. Patří mezi dusivé chemické zbraně, jeho použití zakázala Ženevská konvence už v roce 1925.) Jestli si mysleli, že je to nějaký alkohol a chtěli ho pro sebe místo vodky, nebo jestli nás chtěli otrávit, to nevím,“ vypráví Jiřina Tvrdíková, „ale je možné, že se nás chtěli zbavit. Všechno naše jídlo totiž postupně vyměnili za vodku, takže mohli mít strach, že do tábora na práci nikoho živého nedovezou.“

Když vězňové „pomřeli nešťastnou náhodou“, dalo se to před nadřízenými obhájit lépe, než když pomřeli kvůli zpronevěře a černým kšeftům. Paní Tvrdíková pokračuje: „Pak se otevřely dveře našeho vagónu a omráčil nás takový smrad, až to bralo dech. Z města pro nás přijely nákladáky a vojáci nás naskládali na korby jako dříví. Spousta lidí umřela, já měla štěstí. neumřela jsem. Oči jsem měla ‚vylezlé‘ otravou, rozbolavělý jazyk, zduřelé uzliny. Odvedli nás do páry, tam jsem omdlela a probrala se až v nemocnici. Ze sedmdesáti nás zůstalo osmnáct a museli jsme čekat na další transport.“

Převzato z knihy *Kruté století* (Drda, Adam; Kroupa, Mikuláš: *Kruté století*. Kapitoly z rozhlasového pořadu *Příběhy 20. století*, Praha 2008, s. 43)

V gulagu

Přesně a zároveň stručně popsat místa, kde trpěli vězňové sovětských lágrů – vedle desítek dalších národností i českoslovenští občané – asi není možné. Tábory byly rozseté po celém Sovětském svazu, slovy autorky zřejmě největší odborné práce o gulagu Anne Applebaumové „od ostrovů v Bílém moři k břehům Černého moře, od polárního kruhu k pláním Střední Asie, od Murmansk a Vorkuty po Kazachstán, od centra Moskvy k leningradským předměstím.“ Podmínky, za nichž vězňové žili, otročili a umírali, se lišily podle oblasti i podle doby. Mezi nejznámější části gulagu patří určitě Solovecké ostrovy, kde byl první, natrvalo plánovaný a budovaný sovětský tábor a kde byla (v jiném lágru) do roku 1943 držena i Jiřina Tvrdíková. I ona přežila jen náhodou:

„Plavilo se tam dřevo, já jsem dělala u katru na pile. Vážila jsem pětatřicet kilo – a když mi dali do ruky prkno, tak jsem hned ležela na zemi. Pak nás naštěstí odvezli někam do kolchozu přebírat cibuli a aspoň jsme se té cibule najedli. Jídlo se dávalo podle práce. Kdo dělal na sto procent, dostal kilo chleba, kdo na padesát, tak půlku. Nemohla jsem to vydržet, chtěla jsem umřít. Slyšela jsem, že umrznutí je lehká smrt, lehla jsem si na sníž a čekala. Už jsem prý byla bílá, jenže mě náhodou našla nějaká Ruska a hned spustila: Ty důro česká, ona chce umřít, tady, u Rusáků. Třela mě sněhem a zachránila mi život.“

Převzato z knihy *Kruté století* (Drda, Adam; Kroupa, Mikuláš: *Kruté století. Kapitoly z rozhlasového pořadu Příběhy 20. století*, Praha 2008, s. 43–44)

Vojáci z gulagů

Roku 1943 byli českoslovenští občané ze sovětských táborů propouštěni a transportováni do Buzuluk, kde se formovala československá armáda. Pro většinu zajatců to bylo jako zázrak:

„Nikdo tomu nevěřil. Když nás odváželi, loučil jsem se se životem, myslel jsem, že nás vezou na popravu. To bylo strašné. A pak... najednou vojáci, krajané, přátelé. To víte, že jsme byli všichni do válčení nadšení, najednou jsme byli svobodní vojáci, kteří šli bojovat za svoji vlast, proto také většina z nás do Sovětského svazu utíkala. Bylo to jako splněný sen,“ vzpomíná například Vasil Coka, další „absolvent Stalinovy university“ – a stejnými slovy popisují vysvobození i Mikuláš Hulín, Štěpán Antonij a Jiřina Tvrdíková.

Jiřina Tvrdíková-Severová prošla po propuštění z gulagu téměř celou karpatsko-dukelskou operací jako zdravotnice, u Liptovského Mikuláše byla těžce zraněna (kvůli zranění absolvovala různé lékařské zákroky až do sedmdesátých let). Od války se až do důchodu živila jako prodavačka v potravinách.

Převzato z knihy *Kruté století* (Drda, Adam; Kroupa, Mikuláš: *Kruté století. Kapitoly z rozhlasového pořadu Příběhy 20. století*, Praha 2008, s. 43–44)